

ВІДГУК

офіційного опонента доктора економічних наук, професора

ЛУЦИШИН Зоряни Орестівни

на дисертаційну роботу

ЗАСТАВНОГО Андрія Романовича

на тему: **«ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ДЕТЕРМІНАНТИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇН БЛИЗЬКОГО СХОДУ»**,

поданої на здобуття ступеня доктора філософії
за спеціальністю 292 – міжнародні економічні відносини
в галузі знань 29 – міжнародні відносини

Актуальність теми дослідження та її зв'язок з науковими програмами, планами, темами.

В останні роки спостерігаються інноваційні зміни в світовій економіці загалом та у регіональному вимірі, зокрема. Країни намагаються сприяти глобальній інтегрованості, іноді досягаючи статусу лідерів в окремій сфері, а іноді вони залишаються на рівні регіональних гравців, або ж перетворюються в економіки, залежні від зовнішніх акторів. І важливу роль у цих процесах відіграють цивілізаційні чинники.

У складній взаємодії між цивілізаційними чинниками та соціально-економічними траєкторіями розвитку національних економік особливий інтерес представляють країни Близького Сходу. Для цього є достатньо аргументів: регіон характеризується історичною спадщиною, різноманітністю культур, релігій; має стратегічне географічне розташування; перебуває в епіцентрі глобальної геополітичної динаміки та економічних трансформацій, має різнопланову залежність від низки зовнішніх впливів, часто сприймається стереотипно та неправильно. Разом з тим, Близький Схід не є монолітним, бо демонструє широкий спектр соціально-економічних і політичних моделей розвитку країн, сформованих їхнім відмінним історичним та цивілізаційним походженням.

У цьому контексті дисертаційне дослідження Заставного А. Р. має особливу актуальність та є своєчасним, адже оцінка цивілізаційних детермінант та їх впливу на соціально-економічний розвиток країн регіону дає розуміння проблематики та шляхів вирішення питань, які нині гостро стоять для країн Близького Сходу, а також для тих країн, які мають (або матимуть) тісну співпрацю з ними.

Дослідження пов'язане з науковими темами, що виконувалися у межах науково-дослідних робіт Західноукраїнського національного університету, а саме у межах роботи з надання науково-професійних послуг за господарським договором «Надання консультативних послуг з питань роботи на платформі «NAZOVNI», яка є сервісом глобалізації українського бізнесу та головним інструментом просування експорту за кордон за сприяння українських посольств» (Наказ ЗУНУ № 219 від 27.06.2023 р.) та за господарським договором «Геоелектронічні інтереси України та експортні можливості» (державний реєстраційний номер 0123U104400); науково-дослідних робіт кафедри міжнародних відносин та дипломатії: «Стратегічні домінанти економічної дипломатії в контексті формування нової конфігурації світового порядку» (державний реєстраційний номер 0121U111026); «Новітні тренди розвитку міжнародних відносин» (державний реєстраційний номер 0123U100872); кафедри міжнародної економіки: «Геоелектронічні та цивілізаційні виклики розвитку глобальної економіки» (державний реєстраційний номер 0121U111077).

Ступінь обґрунтованості та рівень достовірності наукових положень, висновків та рекомендацій.

Ознайомлення зі змістом дисертації дає підстави стверджувати, що робота має високий рівень наукової обґрунтованості та достовірності результатів дослідження. У дисертації автором чітко визначена мета та основні завдання, а зміст роботи відповідає об'єкту та предмету дослідження. Завдання дослідження, положення наукової новизни і висновки дисертації є логічно взаємопов'язаними. Структурно робота побудована логічно, а кожен наступний розділ розкриває питання, підняті у попередньому. Окрім того, запропонована автором композиційна логіка здійснення

дослідження має міждисциплінарний характер, що дозволяє комплексно розкрити тему.

Наукова обґрунтованість основних положень та достовірність результатів дисертаційної роботи Заставного А. Р. підтверджується використанням чітко визначеної, обґрунтованої та логічної методології дослідження. Наукова робота характеризується глибоким використанням широкого спектру загальнонаукових і спеціальних методів дослідження. Автор продемонстрував володіння методиками дослідження, що дозволило ефективно вирішити поставлені завдання. Висунуті автором у роботі гіпотези були підтверджені або спростовані на основі використання методів економетричного моделювання та статистичних тестів.

Висновки, до яких прийшов автор, логічно випливають з проведеного дослідження і відображають основні положення дисертації. Аргументованість, достовірність та обґрунтованість, зроблених у дисертаційній роботі висновків та рекомендацій, підтверджується глибоким аналізом фахової літератури (автором опрацьовано 226 літературних джерел, більшість з яких іноземні). При написанні роботи автор використав значний масив аналітичної інформації та тематичні звіти міжнародних організацій. Так, інформаційною основою дослідження були бази даних Організації Об'єднаних Націй, Світового банку, Міжнародного валютного фонду та інших регіональних інституцій, національна статистика країн Близького Сходу та України, звіти неурядових організацій й аналітичних центрів.

Достовірність винесених на захист положень підтверджується їхньою публікацією наукових фахових виданнях, апробацією результатів дисертації на 8 міжнародних та всеукраїнських конференціях.

Ступінь наукової новизни результатів дисертаційного дослідження.

Дисертаційна робота Заставного А. Р. є завершеним науковим дослідженням, у якому отримано обґрунтовані результати. Ознайомлення зі змістом дисертації дозволяє визначити найважливіші елементи наукової новизни.

У дисертації вперше запропоновано методологічну послідовність дослідження через нетрадиційний науковий конструкт (с. 32-33, 45, 70-71) суть якого полягає у поєднанні традиційних методів, принципів і виокремлення набору показників і факторів із специфічними, притаманними країнам Сходу, зокрема, врахування фактору релігії і характеру його впливу на усі сфери життя регіону; значення та важливість невербального спілкування, глибокого знання особливостей та тонкощів ведення перемовин (значущість розуміння жестів, культурних нюансів, міміки, тону мовлення, зорового контакту, знання мови країни та ін.); особливості форм та методів вирішення конфліктів; структури суспільного устрою, характеру та ступеня стратифікації населення країни. Це свого роду інший науковий погляд на дослідження проблем соціально-економічного розвитку, де не лише економічні та соціальні показники мають важливе значення, а й правильне визначення автором місця та ролі історичного та релігійного контексту, їх важливості та впливовості для регіону Близького Сходу. Це, відповідно дозволило автору теоретично обґрунтувати залежність соціально-економічного розвитку країн Близького Сходу від цивілізаційних детермінант, що охоплюють східну духовність, унікальну історичну спадщину, ісламський релігійний компонент, віддзеркалюючи норми і цінності, моделі поведінки та етнокультурні особливості (с. 65-66). У практичній площині автором висунуто гіпотезу про існування впливу цивілізаційних детермінант на соціально-економічний розвиток країн Близького Сходу та підтверджено її на основі факторного аналізу та канонічно-кореляційного аналізу (с. 107-128).

Автором удосконалено:

– теоретичні підходи до ідентифікації країн Близького Сходу, що дали змогу виокремити основні ознаки, характерні для країн Близького Сходу (с. 19-26); виявити основні наративи й стереотипи про країни регіону (с. 26-33); виявити концепти міжкультурної комунікації, які властиві для цих країн (с. 32-33). Водночас, автором виокремлено домінанти соціально-економічного розвитку країн Близького Сходу на різних етапах історичного розвитку (с. 45-46);

– підходи до аналізу локальних конфліктів і зовнішнього впливу основних акторів на Близькому Сході для оцінювання безпекових викликів у регіоні, що дало змогу: ідентифікувати основних акторів, які детермінують вектори соціально-економічного розвитку країн регіону та впливають на стабільність у цьому регіоні (с. 138-140). Автором деталізовано зовнішні впливи та основні безпекові виклики на Близькому Сході (с. 130-135), чинники напруженості в регіоні (с. 136).

До розробок автора, що отримали подальший розвиток у процесі дослідження та містять елементи наукової новизни, можна віднести:

– підходи до системного аналізу домінантних ознак формування інноваційного фінансового середовища на основі впровадження новітніх фінансових технологій у країнах Близького Сходу, що дало змогу ідентифікувати особливості та сучасні тенденції розвитку ісламських фінансів у регіоні (с. 147-159);

– теоретико-методологічні підходи до дослідження системних детермінант соціально-економічного розвитку країн Близького Сходу. Такий підхід дав змогу виокремити системні детермінанти (с. 51-53) та аргументувати їх характеристики (с. 50). На основі використання методики PESTEL-аналізу автором проведено оцінювання системних детермінант у країнах Близького Сходу та обґрунтовано їхню цивілізаційну складову (с. 56-61, 65);

– теоретико-емпіричне обґрунтування та структуризація детермінантів соціальної стратифікації й економічної нерівності країн Близького Сходу, що дало можливість виокремити динамічні та структурні зміни в регіоні, асиметрії його соціально-економічного розвитку (с. 82-90) та визначити країни-лідери за обраними показниками (с. 90-91, 218-19);

– обґрунтування основних векторів зовнішньоекономічної політики України на Близькому Сході на основі виокремлення періодів розвитку співпраці та аналізу основних характеристик кожного етапу (с. 164-169). За результатами SWOT-аналізу визначено сильні та слабкі сторони, ідентифіковано ризики й можливості економічної співпраці України з країнами Близького Сходу (с. 173-174), переваги

такого партнерства для України (с. 174). Автором запропоновано стратегічні напрямки розширення присутності України в регіоні (с. 175-179).

Теоретичне та практичне значення результатів дослідження.

Теоретичне значення роботи визначається обґрунтуванням теоретичних концептів та методологічних засад впливу цивілізаційних детермінант на соціально-економічний розвиток країн Близького Сходу. Окремі положення дисертації та висновки можуть бути використані у подальших наукових дослідженнях. Результати дослідження отримали підтвердження практичної реалізації основних висновків та пропозицій. На практичному рівні рекомендації автора були використані Державним підприємством «Генеральна дирекція з обслуговування іноземних представництв» (довідка № 132/МУ від 12.07.2023 р.), Управлінням стратегічного розвитку міста Тернопільської міської ради (довідка № 100/2 від 28.09.2023 р.); громадською організацією «Україна по-арабськи» (довідка № 115/11/23 від 04.10.2023 р.), Торгово-промисловою палатою України (довідка № 3214/10 від 14.10. 2023 р.), у навчальному процесі Західноукраїнського національного університету (довідка № 126-31/1386 від 26.06.2023 р.).

Повнота опублікованих основних положень дисертації.

Результати, представлені у публікаціях, повною мірою відображають основні теоретико-прикладні положення дисертації, висновки та рекомендації. Кількість друкованих праць відповідають вимогам щодо публікації основного змісту дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії. Основні положення дисертаційної роботи, що містять елементи наукової новизни, знайшли відображення у 16 наукових працях обсягом 7,3 д. а. (4,05 д. а. належать особисто автору), у тому числі: 6 статей у наукових фахових виданнях, 1 стаття в іншому виданні, 1 стаття у виданні, що індексується в Scopus та 8 публікаціях за матеріалами конференцій. З наукових праць, написаних у співавторстві, у дисертаційній роботі використано лише ті, що є результатом особистих досліджень здобувача.

Відсутність (наявність) порушення академічної доброчесності.

Ознайомлення зі змістом дисертаційної роботи та науковими публікаціями Заставного Андрія Романовича, у яких висвітлені основні наукові результати, підтверджує, що автор дотримується принципів, норм академічної доброчесності. Текст роботи за результатами перевірки на наявність текстових збігів і запозичень відповідає вимогам академічної доброчесності. Дисертаційна робота містить посилання на джерела інформації, у випадку використання ідей, тверджень, статистичних даних, та відповідає вимогам Закону України «Про авторське право і суміжні права».

Дискусійні положення та зауваження.

У цілому позитивно оцінюючи наукове та практичне значення одержаних результатів, слід зазначити деякі дискусійні положення, недоліки та зауваження, що мають місце в дисертаційній роботі:

1. Оцінюючи асиметрії економічного розвитку країн Близького Сходу, автор правомірно акцентує увагу на країнах регіону (параграф 2.2) та вказує на зростання ролі цього регіону у глобальній економіці (с. 84), але така позиція автора потребує більшої аргументації. Доцільно було б провести порівняння показників розвитку з іншими регіонами.

2. У роботі автор аргументовано доводить вплив цивілізаційних детермінант на соціально-економічний розвиток країн Близького Сходу із використанням методів економетричного моделювання (параграф 2.3), проте, зважаючи на взаємозалежність процесів цивілізаційного та економічного розвитку, варто було б визначити вплив економічного розвитку на показники, які відповідають цивілізаційним детермінантам.

3. У дисертації автор серед зовнішніх акторів на Близькому Сході виокремлює Європейський Союз (с. 138, с. 140) та наводить слушні аргументи щодо його ролі, особливо в історичному контексті (параграф 1.2), проте робота значно виграла б, якщо б автор деталізував наслідки присутності країн ЄС у регіоні та характер партнерства з країнами Близького Сходу, проаналізувавши їхню відмінність від ролі інших акторів у регіоні, наприклад, США.

4. Позитивно оцінюючи проведений автором аналіз ісламських фінансів на Близькому Сході (параграф 2.3), варто було б деталізувати ті труднощі, які виникають в процесі конкуренції з традиційними фінансовими системами.

5. Близький Схід є одним із напрямків української економічної дипломатії, і про це автор слушно зауважує у роботі, зокрема при виокремленні «можливих каналів поширення та донесення достовірної інформації, ... застосовуючи інструменти публічної дипломатії» (с.176-179). Разом з тим, така позиція є певною мірою дискусійною, адже інструменти класичної дипломатії також відіграють важливу роль для позиціонування України в країнах Близького Сходу.

Проте, зазначені дискусійні моменти та зауваження не применшують значимості та високого рівня даного дослідження.

Оцінка структури дисертації, мови та стилю викладення матеріалу.

Оцінюючи змістове наповнення та структуру дисертаційної роботи, можна відзначити її вагомий внесок у відповідну дослідницьку сферу. Теоретичні висновки, методичні підходи та прикладні розробки, представлені в роботі, свідчать про її глибокий аналітичний рівень та наукову цінність. Робота відображає поставлену мету та відповідає поставленим завданням дослідження.

Виклад матеріалу характеризується чіткою логічною послідовністю. Робота викладена літературною українською мовою та оформлена згідно з вимогами. Результати дослідження знайшли своє висвітлення у фахових наукових статтях та матеріалах конференцій.

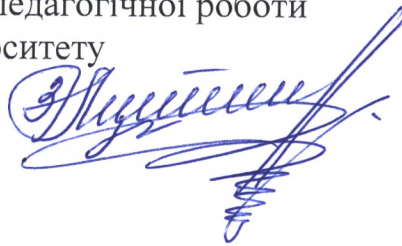
Висновок про відповідність роботи встановленим вимогам МОН України

Дисертаційна робота Заставного Андрія Романовича виконана з використанням сучасних методів наукового дослідження, є результатом самостійного наукового пошуку автора з достатньою обґрунтованістю запропонованих рекомендацій, містить елементи наукової новизни та важливі практичні рішення. Робота має чітку логічну структуру та послідовно викладений зміст.

Враховуючи актуальність, новизну, важливість одержаних автором теоретико-методологічних та методичних результатів, їх обґрунтованість і достовірність, а також значну практичну цінність сформульованих положень і висновків, дисертаційна робота Заставного Андрія Романовича «Цивілізаційні детермінанти соціально-економічного розвитку країн Близького Сходу» є завершеним науковим дослідженням, має логічну структуру та за змістом відповідає спеціальності 292 – міжнародні економічні відносини, наказу МОН України № 40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (зі змінами) та «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022р. №44, а її автор – Заставний Андрій Романович заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 292 – міжнародні економічні відносини (галузі знань 29 – міжнародні відносини).

Офіційний опонент:

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри міжнародного бізнесу,
помічник проректора з науково-педагогічної роботи
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Зоряна ЛУЦИШИН

Особистий
Лущинин
Заставний
Тершин

Володимир Ільченко